

*I.В. Городняк,
канд. соціол. наук*

*Irina V. Gorodnyak,
Ph.D. in Sociology*

ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ СУБ'ЄКТІВ АДАПТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Abstract. The article considers the peculiarities of the typology of subjects of the adaptation process. The main types of subjects of the adaptation relative to the mastering and the use of socio-economic knowledge are defined on the theoretical level and studied on the empirical one. The peculiarities of various types as for the age and sex characteristics and the kind of employment are analyzed. The types of personalities relative to mastering the socio-economic knowledge and its use are classified.

Розробці поведінкової типології сьогодні, як і в минулому, присвячено багато робіт. Дослідження з виділення того чи іншого поведінкового типу в соціології та психології, як правило, ґрунтуються на його особистісних рисах, мотивах діяльності і поведінки, орієнтаціях стосовно ринкового середовища. Прикладом реальної побудови типологій в економічній сфері є дослідження, проведені щодо визначення міграційних установок населення [1], з обґрунтування поведінкових типів в підприємстві [2] тощо.

Термін “тип” (від грецького *typos* – відбиток, зразок, форма) вживається (зокрема у біології і психології) для позначення класифікації різних груп індивідів, що якісно відрізняються одна від одної істотними ознаками. Тип як абстрактна теоретична модель фіксує найважливіші структурні або функціональні особливості об'єктів, предметів, явищ чи характерні риси певної частини конкретно досліджуваної соціальної групи [3, с. 192].

Досліджуючи соціальну адаптацію особистості, слід аналізувати не лише особливості засвоєння нею соціально-економічного знання, яке потребує сучасне суспільство, а й реальні поведінкові дії з урахуванням набутих знань. Виходячи з цього, для нас важливим було проаналізувати типові дії населення щодо сприйняття та реального використання соціально-економічних знань. У межах даного дослідження ми намагалися диференціювати населення, визначивши основні особистісні типи щодо їх активності в оволодінні та використанні соціально-економічних знань.

Метою даної статті є визначення основних типів суб'єктів адаптаційного процесу щодо оволодіння та використання соціально-економічних знань. Основним джерелом емпіричної інформації слугують результати конкретно-со-

ціологічного опитування, проведеного нами у лютому—травні 2005 р. Загалом було опитано 600 осіб за багатоступеневою територіальною цілеспрямованою квотною вибіркою. Об’єкт дослідження – доросле населення м. Львова у віці від 15 до 75 років. Опитування проведене методом стандартизованого інтерв’ю.

Відповідно на теоретичному рівні було визначено такі типи особистості з використанням шкали „активність – неактивність (пасивність)” в оволодінні соціально-економічними знаннями:

- *Активний тип особистості* – це ті, хто порівняно недавно підвищили рівень власних соціально-економічних знань у відповідності до нових вимог часу та професійної діяльності.
- *Потенційно-активний тип особистості* – це ті, що протягом тривалого часу не підвищували рівень власних соціально-економічних знань, але мають намір поглибити їх найближчим часом (закінчити навчальний заклад, відвідати курси, семінари тощо).
- *Вимушено-активний тип особистості* – це ті, що змушені постійно поглиблювати соціально-економічні знання відповідно до обставин (виконуваної професійної діяльності, життєвих ситуацій тощо).
- *Потенційно-пасивний тип особистості* – це ті, що задоволені рівнем своїх соціально-економічних знань та не прагнуть їх поглиблювати, вважають, що соціально-економічні знання не є важливими для професійної діяльності та у повсякденному житті.

Розподіл населення за виділеними типами, згідно з відповідями респондентів, представлений у таблиці 1. Активних виявилось 15,4%, вимушено активних – 26,1%. Таким чином, реально активні становлять разом 41,5% від усіх опитаних.

До потенційно-активних віднесли себе 19,9% респондентів, до потенційно-пасивних (стабільних) – 38,6%.

Таблиця 1

Розподіл респондентів залежно від типу особистості щодо оволодіння соціально-економічними знаннями, %

Тип особистості	%
Активний	15,4
Потенційно-активний	19,9
Вимушено-активний	26,1
Потенційно-пасивний	38,6

Як для чоловіків, так і для жінок характерний потенційно-пасивний тип особистості (відповідно 33,9 та 42,6%). Активний та потенційно-активний тип більш властивий для жінок (відповідно 57,6% та 51,3%). Для чоловіків більш характерний вимушено-активний тип особистості (30,7%). Отже, для 55,1% чоловіків та 61,4% жінок характерний потенційно-активний тип особистості щодо оволодіння соціально-економічними знаннями.

Щодо вікових груп, то молодь віком 15–19 років віднесла себе переважно до потенційно-активного типу особистості (27,9%), оскільки значна частина молодих людей даної вікової категорії навчається та має намір оволодіти соціально-економічними знаннями. Опитані віком 20–29 та 30–39 років віднесли себе переважно до вимушено-активного типу особистості (відповідно 34,1% та 32,0%). Для даних вікових категорій, очевидно, характерним є постійне поглиблення соціально-економічних знань відповідно до виконуваної роботи та змінної ситуації. Населення старше 40 років переважно віднесло себе до потенційно-пасивного типу (40–49 років – 42,5%; 50–59 років – 55,1% та більше 60 років – 67,5%).

Розподіл респондентів за рівнем освіти вказує на те, що опитані з середньою та середньою спеціальною освітою переважно ідентифікують себе з потенційно-пасивним (стабільним) типом особистості (відповідно 52,6% та 52,3% опитаних). Натомість, опитані з незакінченою вищою та вищою освітою переважно віднесли себе до вимушено-активного типу особистості (відповідно 32,2% та 34,9%). Активний тип особистості найбільш характерний для опитаних з незакінченою вищою освітою (22,9%). З потенційно-активним типом ідентифікували себе переважно опитані з вищою освітою (31,1%).

Таблиця 2

Співвідношення роду занять і типу особистості щодо оволодіння соціально-економічними знаннями, %

Рід занять	Типи особистості				
	Активний	Потенційно-активний	Вимушено-активний	Потенційно-пасивний	% опитуваних
Керівники підприємств, установ	16,7	6,7	53,3	23,3	2,5
Керівники підрозділів підприємств, установ	15,8	5,3	57,9	21,0	6,4
Працівники в галузі науки, освіти, охорони здоров'я	14,3	19,5	24,7	41,6	13,2
Приватні підприємці	6,7	13,3	56,7	23,3	5,0
Військовослужбовці	17,4	13,0	39,1	30,4	3,8
Наймані робітники	13,6	21,8	18,4	46,3	24,6
Безробітні	26,3	26,3	10,3	36,8	3,2
Студенти, учні	14,7	18,7	16,6	50,0	22,1
Домогосподарки	9,5	21,4	11,9	57,2	7,0
Непрацюючі пенсіонери	4,1	14,7	8,2	69,6	12,2

Як видно з таблиці 2, найбільш активну позицію щодо оволодіння соціально-економічними знаннями займають безробітні (26,5%). Саме вони є найбільше активними в силу свого соціального статусу. До потенційно-активних, тобто тих, хто не підвищував рівень власних соціально-економічних знань, але має намір зробити це найближчим часом, належать також понад чверть безробітних (26,5%) та кожний п'ятий з найманих робітників (21,8%). Вимушено-активний тип особистості переважає серед підприємців та керівників.

Загалом, аналізуючи типи особистості з оволодіння соціально-економічними знаннями залежно від роду занять, можна зазначити, що для працівників у галузі науки, освіти, охорони здоров'я (41,6%), студентів, учнів (50,0%) та найманих робітників (46,3%) найбільш характерним є потенційно-пасивний тип особистості. Для військовослужбовців (39,1%) найбільш характерним є вимушено-активний тип.

Інструментарієм дослідження передбачається також визначити на основі самооцінок чотири типи особистості щодо використання соціально-економічних знань в адаптаційному процесі за ще однією шкалою “адаптивний – неадаптивний”. А саме:

- *Активно-адаптивний тип особистості* – це діяльні люди, завжди відкриті для нового, які активно використовують соціально-економічні знання у своїй професійній діяльності та в повсякденному житті;
- *Активно-неадаптивний тип* – це за природою діяльні люди, хоча не завжди активно сприймають та використовують набуті соціально-економічні знання у своїй професійній діяльності та повсякденному житті;
- *Неактивно-адаптивний* – це люди, які пристосовуються до будь-яких обставин, здатні до поглиблення та використання соціально-економічних знань у відповідності до ситуації;
- *Неактивний та неадаптивний* – це люди, які не потребують поглиблення та використання соціально-економічних знань у професійній діяльності та повсякденному житті.

За результатами дослідження, активно-адаптивний тип особистості характерний для 19,2% опитаних. Для 30,1% опитаних характерний неактивно-адаптивний, тобто потенційно-активний тип. Таким чином, загалом ознаки адаптивної поведінки у стані проявити 49,3% населення (табл. 2). Неадаптивна поведінка різною мірою характерна для 50,7% опитаних.

Таблиця 3

Розподіл типів особистості щодо використання соціально-економічних знань, %

Тип особистості	%
Активно-адаптивний	19,2
Активно-неадаптивний	28,2
Неактивно-адаптивний	30,1
Неактивний та неадаптивний	22,5

Залежність адаптивних типів від статі простежується така: 21,4% чоловіків та 17,3% жінок ідентифікують себе з активно-адаптивним типом, ще 33,0% опитаних чоловіків та 27,8% жінок вказали, що поглиблюють та використовують соціально-економічні знання відповідно до ситуацій (неактивно-адаптивний тип).

Розподіл респондентів за віком вказує на те, що найбільш адаптивним є населення у віці 20–29 років. Серед даної вікової категорії опитаних для 28,0% характерний активно-адаптивний тип особистості. Серед населення віком 15–19 років 14,2% відносить себе до активно-неадаптивного типу (14,2%). Опитані ж віком 50–59 років та старше 60 років переважно віднесли себе до неактивного та неадаптивного типу (відповідно 30,0% та 48,0%). Адаптивний тип особистості найбільш характерний для населення віком 20–29 років. На це вказало 86,0% опитаних даної вікової групи.

Аналіз адаптивних типів особистості за рівнем освіти вказує на те, що 35,1% населення з середньою та 39,8% населення і середньою спеціальною освітою зазначили, що їм притаманний неактивний та неадаптивний тип особистості. Особи з вищою освітою є найбільш адаптивними: 26,5% опитаних з вищою освітою віднесли себе до активно-адаптивного типу.

Результати співвідношення роду занять і типу особистості представлені у таблиці 4. Як видно з її даних, активно-адаптивний тип особистості характерним для себе визначили найбільшою мірою керівники підрозділів підприємств, установ (42,1%) та керівники підприємств, установ (40,0%). До неактивно-адаптивного типу найчастіше відносять себе приватні підприємці (50,0%) та безробітні (47,4%). Активно-неадаптивний тип переважно характерний для працівників в галузі науки, освіти, охорони здоров'я (38,0%). Неактивний та неадаптивний тип більшою мірою притаманний для домогосподарок (38,1%) найманих робітників та безробітних (відповідно 27,9% та 26,3%). Саме вони вказали, що не потребують поглиблення соціально-економічних знань, не використовують їх у професійній діяльності та повсякденному житті.

Таблиця 4

**Співвідношення роду занять і типу особистості
щодо використання соціально-економічного знання, %**

Рід занять	Типи особистості				% опитуваних
	Активно-адаптивний	Активно-неадаптивний	Неактивно-адаптивний	Неактивний та неадаптивний	
Керівники підприємств, установ	40,0	6,7	40,0	13,3	2,5
Керівники підрозділів підприємств, установ	42,1	23,7	34,2	0,0	6,4
Працівники в галузі науки, освіти, охорони здоров'я	17,7	38,0	30,4	13,9	13,2
Приватні підприємці	26,7	13,3	50,0	10,0	5,0
Військовослужбовці	30,4	21,7	38,1	8,7	3,8
Наймані робітники	14,3	31,3	26,5	27,9	24,6
Безробітні	10,5	15,8	47,4	26,3	3,2
Студенти, учні	11,5	42,4	15,3	8,7	22,1
Домогосподарки	11,9	30,9	19,1	38,1	7,0
Непрацюючі пенсіонери	9,6	14,9	46,8	28,7	12,2

У межах даного дослідження ми спробували співвіднести дві виділені типології особистостей. Можливість співвіднесення даних типологій полягає в тому, що активна позиція в оволодінні соціально-економічними знаннями не завжди може передбачати активну адаптивну поведінку щодо їх використання.

Таким чином, (див. табл. 5) опитані, які віднесли себе до активного типу щодо оволодіння соціально-економічними знаннями, переважно належать до активно-адаптивного типу щодо використання соціально-економічних знань (34,8%). Важливо зауважити, що майже однакова кількість представників активного типу щодо оволодіння соціально-економічними знаннями віднесли себе до активно-неадаптивного та неактивного та неадаптивного типу (відповідно 32,6% та 30,4%).

Більшість опитаних (41,7%), що ідентифікувала себе з потенційно-активним типом з оволодіння соціально-економічними знаннями, віднесла себе до активно-неадаптивного типу поведінки стосовно їх використання. А 35% потенційно-активних людей віднесли себе до неактивно-адаптивного поведінкового типу. Значно менше представників потенційно-активного типу віднесли себе до активного, адаптивного та неактивного й неадаптивного типів (відповідно 16,7% та 6,6%).

Представники вимушено-активного типу особистості щодо оволодіння соціально-економічними знаннями надали перевагу неактивно-адаптивному типу щодо їх використання. Серед тих, хто змушений постійно поглиблювати свої соціально-економічні знання, пристосовується до обставин і поглиблює соціально-економічні знання відповідно до ситуації, – 41,7% опитаних. Майже однакова кількість вимушено-активних осіб віднесла себе до активно-адаптивного та активно-неадаптивного типів (відповідно 28,1% та 27,6%). Лише 2,5% вимушено-активних осіб віднесли себе до неактивного та неадаптивного типу.

Представники потенційно-пасивного, стабільного типу (52,2%), тобто тих, хто задоволений рівнем своїх соціально-економічних знань, віднесли себе до неактивно-неадаптивного типу. Відповідно 19,8% представників потенційно-стабільного типу – до активно-неадаптивного та неактивно-адаптивного типів. Найменш характерним для представників потенційно-пасивного типу є активно-адаптивний тип особистості з використання соціально-економічних знань (8,2%).

Таблиця 5

Співвіднесення типів особистості щодо оволодіння та використання населенням соціально-економічного знання, %

Типи щодо використання соціально-економічних знань	Типи щодо оволодіння соціально-економічними знаннями	Активний тип	Потенційно-активний тип	Вимушено-активний тип	Потенційно-пасивний, стабільний тип
Активно-адаптивний тип		34,8	16,7	28,2	8,2
Активно-неадаптивний тип		32,6	41,7	27,6	19,8
Неактивно-адаптивний тип		30,4	35,0	41,7	19,8
Неактивний та неадаптивний тип		2,2	6,6	2,5	52,2
Всього		100	100	100	100

Таким чином, ми отримали 16 можливих типів особистості. Шляхом порівняння досліджуваних типологій було визначено чотири основні, домінуючі, типи поведінки населення щодо *оволодіння* та *використання* соціально-економічних знань у професійній діяльності та повсякденному житті:

- *Реально-активний (адаптивно-ринковий) тип* — це ті, хто завжди відкритий для нового, порівняно недавно підвищив рівень власних соціально-економічних знань згідно з новими вимогами часу та професійною діяльністю, активно використовує соціально-економічні знання у професійній діяльності та повсякденному житті;
- *Потенційно-активний (умовно-неадаптивний) тип* — це ті, хто за природою є діяльний, але протягом тривалого часу не підвищував рівня своїх соціально-економічних знань, хоча має намір поглибити їх найближчим часом (закінчити навчальний заклад, відвідати курси, семінари тощо), не завжди активно використовує набуті соціально-економічні знання у своїй професійній діяльності та повсякденному житті;
- *Вимушено-активний (приспосовницько-адаптивний) тип* — це ті, хто змушений постійно поглиблювати соціально-економічні знання відповідно до обставин, пристосовується до них, здатний до поглиблення та використання соціально-економічних знань відповідно до ситуації (виконуваної професійної діяльності, життєвих ситуацій тощо);
- *Потенційно-пасивний (консервативно-стабільний) тип* — це ті, хто задоволений рівнем своїх соціально-економічних знань, не прагне їх поглиблювати, вважаючи, що соціально-економічні знання не є важливими для професійної діяльності та у повсякденному житті, не потребує їх.

Визначення типів особистості щодо *оволодіння* та *використання* соціально-економічних знань дає можливість простежувати найважливіші поведінкові тенденції населення, в т. ч. різних вікових та соціальних груп. Результати самооцінки населення засвідчують, що для нього сьогодні *найбільш типовим є потенційно-активний тип щодо оволодіння* соціально-економічними знаннями та *неактивно-адаптивний тип щодо їх використання*. Окрім того, порівнюючи ці типи, ми визначили, що для населення загалом *найхарактернішим є потенційно-пасивний (консервативно-стабільний) тип щодо оволодіння та використання соціально-економічних знань*, що спричинено особливостями трансформаційних процесів.

-
1. Коваліско Н. В., Хоронжий А. Г. Регіональна трудова мобільність. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. — 165 с.
  2. Пачковський Ю. Ф. Соціальні і поведінкові типи підприємців в умовах ринкової економіки // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр. — Харків: Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2002. — С. 384–387.
  3. Романовский Н. В. Социология знания — новые вызовы // Социологические исследования. — 2001. — № 3. — С. 54–63.